

CZU: 349.6

APĂRAREA DREPTULUI LA UN MEDIU SĂNĂTOS PRIN INSTRUMENTE FINANCIARE

Grigore ARDELEAN,

*doctor în drept, conferențiar universitar al Catedrei „Drept privat”
a Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI
ORCID: 0000-0002-5203-358X*

Ivan ȚERUȘ,

*doctorand, Școala doctorală „Științe penale și drept public”
a Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI
ORCID: 0000-0003-3691-2717*

Rezumat

Este cunoscut faptul că orice activitate economică lăasă adânci sechele asupra ecosistemului natural. Considerăm că este rațional a căuta prin cercetare unele instrumente novatoare de protecție a mediului ce vor fi aplicate în cadrul activității economice sau chiar din momentul planificării ei. Goana operatorilor economici pentru obținerea de capitaluri pe seama componentelor de mediu poate fi ușor stăvilită prin impunerea unor obligații de ordin financiar ce ar descuraja intenția de a le utiliza în exces, dar care, în același timp, vor îndeplini rolul de garanție pentru acoperirea cheltuielilor necesare diminuării și înlăturării efectelor negative asupra mediului. Tocmai în acest context vine și inițiativa noastră de a identifica prin cercetare instrumente financiare de control, viabile și eficiente, menite să asigure implementarea și realizarea aspirațiilor actuale de promovare a economiei verzi, mai puțin ofensive pentru mediu.

Cuvinte-cheie: mediu, activitate economică, operatori economici, instrumente de protecție a mediului, autorități de mediu, mecanisme de protecție a mediului.

Summary

It is known that any economic activity leaves deep traces on the natural ecosystem. We consider it rational to search through research for some innovative environmental protection tools that will be applied within the economic activity or even from the moment of its planning. The rush of economic operators to obtain capital on account of environmental components can be easily interrupted by imposing financial obligations that would discourage the intention to use them in excess, but which, at the same time, will also fulfill the role of guarantee for covering expenses necessary to reduce and eliminate negative

effects on the environment.

Precisely in this context comes our initiative to identify, through research, legal-financial control instruments, viable and effective, aimed at ensuring the implementation and realization of current aspirations to promote the green economy, less offensive to the environment and people.

Keywords: environment, economic activity, economic operators, environmental protection instruments, environmental authorities, environmental protection mechanisms.

Introducere. Cu câteva decenii în urmă, domeniul protecției mediului a sesizat necesitatea concentrării unor categorii de măsuri ce vizează, în special, operatorii economici în standarde de management al mediului aplicabile în cadrul întreprinderilor, recunoscute după abrevierea – OIS.

În mod evident, implementarea și controlul respectării acestora a constituit întotdeauna un proces complicat, dar care și-a meritat efortul, astăzi ajungând să fie recunoscute drept cele mai eficiente instrumente de protecție a mediului la nivel corporativ. Or, așa cum se mai afirmă în literatura de specialitate [9, p. 300], practica ultimelor două decenii a demonstrat că cea mai solicitată și eficientă cale de asigurare a unei protecții a mediului, în special la nivel corporativ, este crearea și implementarea unui sistem de management de mediu (SMM) ca parte a managementului general al companiei/întreprinderii.

Metodele și materiale aplicate în realizarea prezentului articol sunt din cele mai eficiente și frecvent utilizate în studiile juridice, dintre care menționăm metoda analizei, metoda deducției, metoda sintezei, metoda istorică, metoda sistemică, precum și metoda empirică.

Rezultate obținute și discuții. Acestea fiind arătate, suntem de acord cu abordarea autorul Arcadie Capcelea care vine cu concretizarea că SMM este instrumentul care asigură, în cadrul întregului complex de activități ale unei întreprinderi, promovarea în corespundere cu interesele acesteia a soluțiilor pentru problemele de mediu prin:

- identificarea problemelor ecologice, inclusiv cele ce țin de utilizarea resurselor naturale;
- distribuirea materialelor de toate tipurile în interesul soluțiilor de mediu;
- repartizarea responsabilităților;
- evaluarea continuă a progreselor de mediu ale proceselor, acțiunilor și practicilor aplicate [6, p. 138].

Astfel, trebuie de mai precizat că legătura acestui instrument cu cele

economico-financiare stă anume în resursele financiare ce urmează a le investi antreprenorul în tehnica ce ar reduce gradul de poluare, dar și în veniturile pe care le va rata din cauza abținerii sau reducerii volumului ori timpului de producere în favoarea mediului. De aceea, sistemul managementului de mediu bazat pe aplicarea standardelor solicită anumite implicații de ordin financiar (prin investire suplimentară sau ratare de venituri așteptate).

Un alt instrument financiar de control al poluării ar fi și cel al acordurilor de control ecologic voluntar, realizat de către operatorul economic în mod benevol și pe contul său în baza înțelegerii cu autoritatea de mediu cu atribuții de supraveghere. În schimbul respectivei colaborări, agentul economic poate beneficia de anumite facilități fiscale, scutiri sau confirmare respectării normativelor de mediu din partea autorității de mediu, în cazul aplicării operatorului la anumite programe de stat, subvenții, împrumuturi preferențiale sau eventuale autorizări ale extinderii afacerii care vor fi solicitat de către operator.

Printre altele, o formă de stimulare a operatorului economic ce adoptă măsuri de reducere a poluării pe timpul desfășurării activității sale cu impact asupra mediului, dar și raportează o diminuare reală a costului, ar fi reducerea taxelor pentru autorizarea activității de întreprinzător, fie prin sistemul de certificate, permise, fie prin cel al licențierii. Pentru aceasta propunem ca în anexa nr. 1 și 2 din Legea nr. 160/2011 [2], să fie introdusă o notă cu următorul text: „*Operatorul economic care la solicitarea repetată a actului permisiv demonstrează performanțe în domeniul protecției mediului prin raportarea rezultatelor concrete în reducerea impactului provenit din activitatea anterior autorizată, beneficiază de o reducere a taxei în mărime de 10 % din costul acesteia*”.

Acordurile de control ecologic voluntar. O problemă ce redă complexitatea aplicării standardelor de mediu ține de exercitarea controlului din partea autorităților, în condițiile în care acesta necesită implicare de personal cu atribuții de control, iar odată cu aceasta și de resurse financiare.

Astfel, o tactică ingenioasă care ar face să excludă intervenția directă a autorităților în exercitarea controlului asupra respectării standardelor de mediu în cadrul realizării managementului întreprinderii, dar și în a determina operatorii economici să adopte măsuri de reducere a impactului activității lor asupra mediului, se referă la stabilirea anumitor facilități financiare pentru cei care raportează benevol o eficiență ecologică și reducere a gradului de poluare. În așa fel apar acordurile ecologice voluntare, încheiate între operatorii economici și autoritățile de mediu care, pe de o parte îi determină pe cei dintâi să implementeze ei înșiși cele mai bune instrumente de protec-

ție a mediului, iar pe de altă parte, îi face beneficiari de resurse financiare din partea statului sub formă de stimulente, scutiri de taxe de mediu, credite preferențiale, promovarea produselor ecologice etc.

Cu alte cuvinte, măsurile care, inițial, păreau incomode operatorilor economici, prin aplicarea principiului libertății în luarea deciziilor de management ecologic, au devenit atractive pentru potențialii poluatori, primind în schimb respectării lor, anumite dividende financiare. Prin urmare, se face că acel control exercitat cândva de autoritățile de mediu, astăzi se exercită de însăși operatorii economici ca parte a sistemului managementului de mediu, în mod voluntar, benevol și liber, beneficiind în schimb de multe facilități de ordin economico-financiar.

Răscolind trecutul în speranța identificării originii ideii de acord ecologic voluntar sau, cum e numit de noi, *control ecologic voluntar*, impulsionat de interesul financiar al operatorului, identificăm că primele acorduri au apărut în Japonia în anii 1960, iar mai târziu și în țările din Europa [10, p. 7], precum și în SUA în baza unui program special de experimentare a acestora [11, p. 271]. Specific pentru cordurile ecologic este faptul că ele se încheie între operatorii economici (întreprinderi) și organele de control ale autorităților de mediu, bazate pe negocieri directe în privința categoriilor de facilități financiare de care va beneficia eventualul poluator. De obicei, aceste acorduri prevăd obligații asumate de companii în vederea reducerii gradului de poluare în schimbul obținerii din partea statului a unor facilități fiscale sau reducerea intensității controlului.

În ceea ce privește aplicabilitatea unor asemenea instrumente de control cu semnificație financiară, țara noastră nu le prea cunoaște, în primul rând, pentru că ele sunt acorduri ce pot fi încheiate în temeiul legii civile, iar în al doilea rând, pentru că legea nu prevede expres un mecanism care ar sugera posibilitatea încheierii acestor acorduri. Or, aceasta se întâmplă din cauza caracterului imperativ al normelor de mediu, a caracterului autoritar al acestora, în care părțile nu se pot afla pe poziții de egalitate juridică, respectiv nu pot negocia în privința măsurilor de protecție a mediului. Pe de altă parte, sistemul managementului de mediu ar putea să susțină asemenea posibilitate, atâta timp cât măsurile întreprinse de operatorul economic în vederea reducerii gradului de poluare fac parte din politica de management ecologic al afacerii. Doar că autoritățile de mediu din țara noastră încă nu sunt pregătite pentru a recurge la asemenea acorduri, așa cum nu sunt gata să acorde facilități fiscale pentru dovada reducerii poluării din partea agenților economici în condițiile în care nu există un cadru normativ care să le prevadă.

Cu toate acestea, instrumentele economice de control voluntar, ar prezenta următoarele avantaje ce le face atractive pentru ambii actori ai proce-

sului de supraveghere și anume:

- beneficii legate de reducerea presiunii din partea organelor de control;
- priorități concurențiale pe piață;
- responsabilizarea socială a afacerii generatoare a riscurilor de poluare [15, p. 176];
- creșterea competitivității pe piață [12, p. 435];
- economisirea de resurse umane, respectiv financiare sub forma costurilor de probare a încălcărilor (expertize, întreținerea de laboratoare, aparataj de măsurare a emisiilor etc.);

Urmărirea ciclului de viață a produsului. Fiind cunoscut literaturii de specialitate sub denumirea de evaluare a ciclului de viață a produsului (ECV), dar și în calitate de standard al sistemului managementului de mediu (IOS14040), acest ciclu este considerat de noi drept un instrument de protecție a mediului cu implicații financiare, în condițiile în care utilizarea lui are influențe directe asupra costurilor de producție, urmărire și control al procesului încetării din viață a unui produs.

Astfel, procesul urmăririi traiectoriei produsului, de la extragerea resursei naturale și transformarea ei în materie primă, până la scoaterea din uz și, respectiv, reciclarea, înhumarea ori depozitarea lui, constituie un instrument economico-financiar de control, care în mod schematic îl prezentăm în figura de mai jos.

Sursa: <https://denkstatt.eu/ro>.

Susținem că acest instrument are caracter economic, deoarece este aplicat de către operatorul economic în contextul responsabilității lui extin-

se, fapt care implică ratarea unor resurse financiare ce s-ar acumula în cazul utilizării lui nelimitate, precum și a costurilor suportate cu ocazia depunerii garanțiilor financiare pe care le poate recupera doar după ce va face dovada revenirii produsului la producător sub formă de deșeuri ce vor fi reciclate sau depozitate.

Potrivit doctrinei, obiectivul evaluării ciclului de viață constă în identificarea, cuantificarea și evaluarea consecințelor asupra mediului asociate unui produs, a desfășurării unui proces sau activități, de-a lungul tuturor etapelor ciclului de viață pe o bază sistemică și științifică, în scopul diminuării impactului asupra mediului la fiecare din etape [6, p. 144]. Cu alte cuvinte, procedeul urmăririi ciclului de viață a produsului, are la baza concepției sale ideea de estimare și ținere sub control a eventualului impact negativ asupra mediului, dar în principal, ideea de readucere a produsului după utilizare în gestiunea producătorului. Or, acest lucru se cere din mai multe considerente și anume se garantează faptul că produsul:

- nu este aruncat în locuri neautorizate;
- nu este utilizat peste termenul recomandat pentru exploatare;
- nu este reutilizat prin combinare cu alte produse sau bunuri;
- utilizatorul a respectat instrucțiunile aplicate pe produs;

După cum vedem, urmărirea ciclului de viață a produselor de orice fel, prezintă un șir de avantaje în favoarea protecției mediului, dar în același timp și în favoarea operatorului economic care este parte la întregul proces, cu excepția utilizării bunului, în condițiile în care acesta va face rost de materie primă pentru o ulterioară producere a unor noi bunuri, precum și va avea posibilitatea să urmărească gradul solicitării pe piață, unele deficiențe de utilizare a produsului, durabilitatea în timp, etc.

În același context, viziunea unor specialiști în domeniul managementului de mediu [13, p. 109], înclină spre ideea că evaluarea ciclului de viață a produsului poate fi considerată o abordare holistă, deoarece ia în considerare procesele directe și cele colaterale, fluxurile de materie primă (inclusiv intrările intermediare), deșeurile și alte ieșiri materiale și energetice asociate cu întreaga perioadă de rezistență a produsului sau cu ciclul de viață a lui.

Sub aspect conceptual, evaluarea ciclului de viață a produsului, în calitate de instrument de protecție a mediului, în anumită măsură se suprapune cu alte două instrumente asemănătoare, cum ar fi ecobalanța și responsabilitatea extinsă a producătorului.

Ecobalanța este un instrument cu ajutorul căruia întreprinderea efectuează o înregistrare a intrărilor (input-urilor) fizice, a stocurilor și a ieșirilor (output-urilor) sub forma unor diferite tipuri de materii prime, materiale, energie, resurse, produse, deșeuri care intră și ies din întreprindere într-o

anumită perioadă [14].

Responsabilitatea extinsă a producătorului (REP) este un model de gestionare a deșeurilor în care responsabilitatea unui producător pentru un produs este extinsă până la etapa post-consum a ciclului de viață al produsului [8, p. 29].

Cu toate acestea, credem că urmărirea ciclului de viață a produsului este un instrument de control mai cuprinzător ce le poate cuprinde pe celelalte două. Or, ecobalanța se limitează doar la controlul intrărilor și ieșirii mărfurilor produse, nu și a deșeurilor generate de acestea, iar responsabilitatea extinsă a producătorului vizează mai mult domeniul colectării, stocării și reciclării deșeurilor. De altfel, responsabilitatea extinsă a producătorului este reglementată limitativ de Legea nr. 209/2016 [4], unde la art. 12 alin. 2 se spune că „*responsabilitatea extinsă a producătorului reprezintă totalitatea de obligații impuse producătorilor, fie individual, fie colectiv, pentru recuperarea și valorificarea sau reciclarea produselor scoase din uz. Activitățile pentru aplicarea responsabilității extinse a producătorului vizează măsurile de acceptare a produselor returnate și a deșeurilor care rămân după utilizarea respectivelor produse, precum și gestionarea ulterioară a deșeurilor și asigurarea financiară pentru aceste activități*”.

În același context, din conținutul Legii nr. 151/2014, art. 12 [3]) constatăm că în temeiul responsabilității extinse, *producătorul sau reprezentantul autorizat al acestuia, care introduce componente și subansambluri pe piață și/sau le pune în funcțiune, întreprinde toate măsurile necesare pentru a se asigura că operațiile sale de manipulare a produsului nu au impact negativ asupra conformității acestuia și asigură prezentarea informațiilor relevante privind compoziția materialelor, consumurile de energie, de materiale și/sau de resurse ale acestor componente și subansambluri*”.

După cum se observă, responsabilitatea extinsă a producătorului capătă astăzi o amploare mult mai mare decât instrumentul de evaluare a ciclului de viață a produsului, în contextul în care problema deșeurilor iese în evidență tot mai mult.

Și totuși, pentru că responsabilitatea extinsă a producătorului vizează și obligația acestuia de a urmări circuitul bunului produs de el, cerând o concentrație mai mare de atenție în faza transformării lui în deșeu, se impune ca acesta să fie responsabil de urmărirea întregului ciclu de viață a produsului, fapt ce vine să acopere funcționalitatea instrumentului ECV.

Cât privește plenitudinea etapelor ce urmează a fi incluse în întregul ciclu de viață a produsului, avem unele rezerve. Or, deși proiectarea lui nu constituie o etapă a vieții, ci una a conceperii bunului, evaluarea impactului acestuia asupra mediului trebuie să fie inițiată chiar din această fază, mai

ales că faptul dat este perfect agreat de sistemul expertizei ecologice și de cel al evaluării de impact. De altfel, aceiași viziune întâlnim și la autorul V. Bobeică, care în una din lucrările sale susține că ar fi ideal ca pentru oricare produs sau categorie de produse, încă din faza de proiectare, să se analizeze întreg ciclul de fabricare, distribuție pe piață și utilizare pentru a identifica întregul lanț de efecte (impacturi) directe și indirecte, inclusiv posibilitățile de colectare, neutralizare și reciclare ori depozitare în siguranță [7, p. 170].

Într-un final, observăm că expertizarea și evaluarea impactului asupra mediului, de asemenea, ar constitui o etapă a urmării comportamentului acestuia în raport cu mediul, alături de ecobalanță (urmărirea intrării și ieșirii bunului de la producător), dar și de responsabilitatea sporită a producătorului ce se extinde și asupra garantării gestionării corecte a deșeurilor.

Evident, acestea sunt etape privite la nivel macro, iar fiecare din ele se alcătuieste din acțiuni concrete ce ar diminua impactul asupra mediului.

Despre un cadru normativ ce ar reglementa în țara noastră instrumentul de urmărire a ciclului de viață a produsului nu putem vorbi încă. Actualmente se mai caută locul reglementării acestui mecanism, în sensul dacă va face parte din legislația de mediu sau cea care reglementează domeniul economic, comercial, antreprenorial în ansamblu. După noi, acesta ar putea fi inclus în legislația ce reglementează domeniul antreprenorial, în concret prin adoptarea unei legi care să reglementeze comportamentul producătorului corelat cu cel al comerciantului și consumatorului în vederea stabilirii responsabilităților fiecărui subiect în parte, dar și cele comune care să urmărească scopul reducerii impactului negativ asupra mediului în momentul proiectării, producerii, comercializării, utilizării și reciclării produsului. Această lege s-ar putea de intitulat, spre exemplu, *Legea privind responsabilitatea extinsă a producătorului, comerciantului și consumatorului în asigurarea reducerii impactului negativ asupra mediului*, odată ce ciclul de viață a produsului depinde de acțiunile consecutive a acestor trei actori, iar impactul produsului asupra mediului trebuie redus în fiecare fază după reguli specifice, adică reguli ale proiectării și producerii, comercializării și utilizării bunului.

În concluzie, considerăm că instrumentul de control al ciclului de viață a produsului trebuie să fie însoțit de stimulente de ordin financiar pentru producător, pentru ca acesta să fie cointerestat financiar să urmărească circuitul produsului, fiind astfel scutit de taxe pentru depozitarea deșeurilor sau reciclarea acestora, ori de taxa de import aplicată pe produsele cu impact asupra mediului. Evident, facilitățile ar putea fi mult mai diverse, un lucru fiind cert, faptul că producătorul nu-și va permite să reducă impactul produsului asupra mediului din cont propriu, ținând cont de principiile ren-

tabilității afacerii, chestiune ce rămâne pe contul autorităților. Însă, decât să se aplice măsuri financiare care ar reduce veniturile la fondul ecologic național, soluția cea mai optimă ar fi ca ratarea veniturilor să fie împărțită în mod egal între producător și stat, fiind o cedare reciprocă în favoarea asigurării calității mediului.

Raportarea entităților economice despre performanțele în domeniul protecției mediului. Caracterul imperativ al normelor în materie de mediu, după ultimele aprecieri, s-a dovedit a fi mai puțin eficient în comparație cu alte domenii ale dreptului. Aceasta se întâmplă, deoarece atingerile aduse unor drepturi ale omului cum ar fi dreptul la viață, sănătate, integritate corporală, patrimoniu etc., pot fi sesizate mai ușor, respectiv, evaluate și reparate, ceea ce nu se întâmplă și în cazul componentelor de mediu. Or, poluare, de obicei, este un fenomen invizibil, greu de detectat, măsurat, respectiv, este complicat de a determina întinderea răspunderii făptuitorului. În acest caz, existența normelor imperative nu prea sunt de folos atunci când nu ai cui le impune în concret, devenind mai convenabilă aducerea presupusului poluator la conlucrare, la raportare benevolă a impactului negativ asupra mediului de care se face responsabil. Cu alte cuvinte, în materie de mediu s-a dovedit a fi mai eficientă metoda convingerii decât cea a constrângerii, prima fiind mai ușor de aplicat, cu mai multe căi de pătrundere în conștiința eventualului poluator, prin urmare, cu mai multe efecte benefice pentru ambele părți (autoritățile de mediu și poluatorii). Printre altele, și în materie penală, colaborarea cu organul de urmărire penală în stabilirea adevărului are drept efect aplicarea unei pedepse mai blânde sau reduse.

Astfel, în cazul în care autoritățile ajung în impas atunci când încearcă să stabilească autorul activității poluatoarei, soluția ar fi ca aceștia să fie determinați prin diferite măsuri de convingere sau de stimulare, să reducă în mod voluntar din impactul activităților asupra mediului, mai ales că în materie de mediu este mai eficientă prevenirea decât repararea daunei.

La nivel internațional și comunitar, încă prin anul 2009 s-a decis că este mai eficientă atragerea potențialilor poluatori la aplicarea voluntară a schemelor eficiente de management al mediului. În acest scop, Parlamentul European adoptă în anul 2009 Regulamentul privind participarea voluntară a organizațiilor la un sistem comunitar de management al mediului [5].

Anume, în pct. 8 al Regulamentului se menționează că organizațiile ar trebui încurajate să participe în cadrul EMAS pe bază de voluntariat, existând posibilitatea ca acestea să obțină astfel de avantaje suplimentare în ceea ce privește controlul normativ, economiile de costuri și imaginea publică, cu condiția ca organizațiile în cauză să poată demonstra o îmbunătățire a performanței lor de mediu. De altfel, aceste măsuri sunt valabile și pentru

țările ce nu fac parte din Comunitatea Europeană. Or, potrivit pct. 9 din Regulament, sistemul comunitar de management de mediu și audit ar trebui să devină disponibil tuturor organizațiilor, atât din Comunitate, cât și din afara acesteia, ale căror activități au un impact asupra mediului.

Drept reacție la aceste recomandări, Republica Moldova reușește abia în anul 2014 să adopte cadru legislativ în materia garantării sprijinului operatorilor economici care vor crește eforturile, inclusiv prin investiții, în vederea sporirii performanței ecologice a produselor în faza de proiectare, dar și acesta se limitează doar la produsele cu impact energetic. Or, prin art. 14 din Legea nr. 151/2014 [151], se investește Guvernul cu anumite atribuții în domeniul proiectării ecologice care sunt următoarele:

a) asigură sprijin inițiativelor care ajută întreprinderile mici și mijlocii să integreze caracteristicile de mediu, inclusiv randamentul energetic atunci când acestea își proiectează produsele;

b) încurajează întreprinderile mici și mijlocii să adopte o abordare ecologică la faza de proiectare a produselor și să se adapteze la noile cerințe în materie de proiectare ecologică;

c) aprobă, după caz, direcțiile privind particularitățile întreprinderilor mici și mijlocii care își desfășoară activitatea în sectorul produsului vizat.

În pofida acestui fapt, nu există un mecanism juridic care ar facilita operatorii economici care investesc în creșterea performanței ecologice și nu doar pentru cei care produc bunuri cu impact energetic, ci pentru toți producătorii de bunuri, ba mai mult, și pentru prestatorii de servicii de orice fel care investesc în utilaje capabile să diminueze impactul negativ asupra mediului.

Credem că reglementările ce se impun cu acuitate de a fi elaborate în vederea stimulării operatorilor economici care aplică tehnici de producere prietenoase mediului, trebuie să aibă la bază unele politici de mediu, iar chiar dacă de multe ori acestea și există, totuși nu avem un mecanism concret de implementare a lor. Or, aceste stimulente ar face ca producătorii singuri să raporteze eficiența lor, pentru a beneficia în schimb de stimulente financiare. În așa fel, nu va mai fi necesar realizarea controlului ecologic asupra activității antreprenoriale cu impact asupra mediului care, de multe ori, nu înregistrează rezultatele așteptate, ci din potrivă, irosesc bani publici destinați remunerării inspectorilor ce realizează controlul. Mai mult, aceste controale fac ca operatorii economici să identifice soluții de a-și camufla anumite încălcări, contribuind astfel la dezvoltarea fenomenului corupției, protecționismului, concurenței neloiale, etc.

Referințe bibliografice

1. Constituția Republicii Moldova din 29.07.1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 18.08.1994, nr. 1.
2. Legea nr. 160 din 22.07.2011 privind reglementarea prin autorizare a activității de întreprinzător. În: Monitorul Oficial nr. 170-175 din 14.10.2011.
3. Legea nr. 151 din 17.07.2014 privind cerințele în materie de proiectare ecologică aplicabile produselor cu impact energetic. În: Monitorul Oficial nr. 310-312 din 10.10.2014.
4. Legea nr. 209 din 29.07.2016 privind deșeurile. În: Monitorul Oficial nr. 459-471 din 23.12.2016.
5. Regulamentul (CE) nr. 1221/2009 al Parlamentului European și al Consiliului European din 25 noiembrie 2009 privind participarea voluntară a organizațiilor la un sistem comunitar de management de mediu și audit (EMAS).
6. Capcelea A. Sistemul managementului ecologic. Ch: Î.E.P. Știința, 2013.
7. Bobeică V. Producerea durabilă. Ed. Continental Group, Chișinău, 2007.
8. Gaibu S., Gumene V., Cataragiu. I., Coșeriu I. Implementarea mecanismelor de responsabilitate extinsă a producătorului pentru asigurarea reciclării deșeurilor. Chișinău, 2020.
9. Ionescu C. Managementul mediului: OIS 14001:2004. Calea către excelență. Ghid de implementare. Editura economică, București, 2005.
10. Jordan A., Wurzel R., Zito A. New instruments of environmental governance. Patterns and pathways of Change. În: Revista Environmental Politics, vol. 12, nr. 1/2003 p. 1-24.
11. Arora S., Cason T. An experiment in voluntary environmental regulation: participation in EPA 33/50 program. În: Journal of environmental economics and management, nr. 28(3), p. 271-286.
12. Lehman M. Voluntary environmental agreements and competition policy. În: Environmental and resource economics, Germany, no. 28/2004, p. 435-449.
13. Vădineanu A. Managementul dezvoltării. Editura: Ars Decendi, București, 2004.
14. Grădinaru G. Bazele statisticii mediului. București 2002. Online: <https://dokumen.tips/documents/bazele-statisticii-mediului-562a6823a2e0>.
15. Пахомова Н., Ендерс А, Рихтер К. Экологический менеджмент Санкт-Петербург издательства Питер, Москва, 2003, стр.176.